

NÉPMESEGÝJTÉS KÖZBEN

EZERKILENC SZÁZHARMINCKETTŐ nyarán, forró júliusi délután jegyezgettem le nyírbátori-bátorligeti szolgalegények mondása nyomán azt a betlehemes játékot, amely nemrégiben folyóiratban is megjelent (A színpad, 1935. 1. sz., Szeged) s amelyet most a szlovákiai Magyar írás is ki fog adni, hogy a felsőmagyarországi regős utakon a regölők előadják a magyar falukban karácsonytájt. Valóban ez a betlehemes játék a kevésszámú szereplő ellenére is egyike a leggazdagabb, legtanulságosabb betlehemes játék-változatainknak: versszerű és prózai részeiben, utalásaiban sok régiesnek tetsző emléket őrzött meg és motívumaiban szép, bizonyítóerejű példája a magyar népi kultúra régebbi egységesebb vérkeringésének. Annyi kínálkozó tanulság rejlik e betlehemes játék szövegében, hogy egyik fiatal írónk kissé hitetlenkedve meg is kérdezte, vajjon nem a gyűjtő kontaminációjának köszönhető-e ez az érdekeltező teljesség?

Ez a kétkezés ma már szinte szimptomatikus jellegű minden vonatkozásban: annyira divatossá vált a népi kultúra bomlásáról szólam, — az alapokok mélyebb vizsgálata nélkül — hogy nehéz elnyomni bizalmatlankodásunkat, ha az újabb gyűjtők a népköltés vagy a „tárgyi néprajz.. területén egy-egy tökéletesebb alkotás megletéről értesítenek. Elsősorban ugyanezt a kétkezés, csodálkozást kellett éreznünk népmese gyűjtés közben, fáradt kondás asszonyok, öreg juhászok, írástudatlan dohányvágók apadhatatlan mesélő kedvét, bőséges „repertoire“-ját megfigyelve. Igaz, az a terület: Nyír és Rétköz, ahol a népmese gyűjtő munkát végeztem, eddig még teljességgel kutatlan terület, tehát végeredményben a változatok szempontjából minden mese új innen a folklorisztika számára.¹ Azonban akár olyan területen dolgozunk, ahol még néprajzi gyűjtő nem járt, akár a már felkutatott területeken, mindig azt kell éreznünk, hogy egy-egy szerencsésebb alkalommal pusztán a véletlen lekötelezettjei vagyunk. Ma már a véletlen lekötelezettje csupán a gyűjtő: akár mesemondót, akár egy szép munkájú fafaragó mestert, gölöncsért, a hiedelem-világ szabályait őrizgető öregasszonyt találhat útjában. Néha napok telnek

¹ Itt kell megjegyeznünk) hogy e mesegyűjtő munkánkban az egyik rétközi: paszabi tanítóban. Túri Sándorban megbecsülhetetlen gyűjtőtársat találtam, aki egymaga eddig is nagyon sok értékes mesét jegyzett le a számomra és segítségével még bizonyára jó anyag birtokába kerülhetünk.

el hiábavaló keresgetéssel, faggatódzással, csak töredékek, hulladékok, amihez hozzájutottunk. S ennek a hiábavaló kutakodásnak már nem is az ellenséges bizalmatlankodás az oka, — nem egyszer, főként eleinte, az is — hanem egyszerűen az a tény, hogy már nincs ilyen mondanivalójuk, nem emlékeznek meséikre, nótáikra, mint ahogy ruháikat is levetették, a vásárról öltöznek, színes cserépedényeik helyett „úri“ fehér tányérokat szereznek; vagy pedig szociális sorsuk nyomottsága veszi el kedvüket a meséléstől, énekszótól. Lépten-nyomon éreznünk kell s népmese-, ballada-, szokásgyűjtés közben éppen ez vált alapélményünké: a népi művészkedések lassan-lassan elveszítették azt a szociális és etnikai funkciót, amelyet oly hosszú időn át betöltöttek. A népi kultúrának az utóbbi évtizedekben olyan fordulóját szemlélhetjük, amely minden valószínűség szerint nem egy újabb stílusréteg kialakulásához vezet (mint például a XVIII. vagy a XIX. században), hanem a kultúraförme pusztulását jelenti.

S mégis első pillanatban szinte fájdalmas élességgel ható ereje van mesegyűjtés közben a hallgató anyag megszólalásának. Úgy kell éreznünk, hogy a hallgató, meg nem kérdezett népi kultúra maga szólal meg a meséken keresztül, s vallomást tesz régi erőiről, sajátosságairól, mai romlandó sorsáról. A gyors jegyezés közben, az anyag rendezése, Aame-Thompson típuscsoportjaiba való osztása közben állandóan éreznünk kellett, hogy az így megmentett, beosztott, típuszámmal megjelölt mese ismét alkalom, tán egyike az utolsóknak, hogy a népi kultúra tanúságot tegyen szelleméről, egzisztenciális problémáiról. Faluról-falura járva s kutakodva a „mesefák“ után a gyűjtőben el kellett, hogy hatalmasodjék az a fajta megrögzítő szenvedély, amelynek Bartók is oly nyomatékosan adott kifejezést legutóbbi munkájában: „... én magam is, tót gyűjtésem első éveiben, teljesen helytelen módon, nem jegyeztem le a magyar anyagból jólismert átvételeket. Akkor még nem tudományos szempontból gyűjtöttem és úgy vélekedtem, hogy csak ismeretlen dallamokat érdemes feljegyezni, teljesen ellentétben azzal a szigorúan tudományos szemponttal, melyhez később szegődtem és amely szerint lehetőleg mindenütt mindent le kell jegyezni, tekintet nélkül arra, megvan-e már vagy nincs meg, tetszik-e vagy sem.“ (Bartók Béla: Népzene és a szomszéd népek népzeneje: 16. 1.) Ismert mesetípusokat, töredékes emlékezést súlyos, szomorú kényszer hatása alatt írogattam: a legromlottabb, leghézagosabb változat mögül is elősejdlött a régi teljesség, régi szépség, a mesének pusztuló sajátos érvényvilága. Bizonyos az, hogy aki — elhibázott kiindulóponttal és módszertelenül — a mesegyűjtésekben elsősorban esztétikai, irodalmias vonásokat keres, csalódní fog és bosszankodik. Miért a változatok unos-untalan való közlése, miért megrögzíteni e töredékesen megörzött motívumot? (Csak éppen érintjük: az ilyen felfogásmódnak köszönhetjük, hogy régi mesegyűjteményeink egyik-másikán —¹ ez különben Európa-szerre divat volt — az irodalmias érdeklődésű, irodalmias ízlésű gyűjtők, kiadók kezenyomatát is megtalálhatjuk.) Pedig az etnológus számára, aki távolról sem akar irodalomtörténeti, morális szempontokat alkalmazni, éppen a változatoknak ez a hullámozása, áradása tanulságos: egy-egy mesetípus különböző

változatai a maguk egyszeriségükben a leghatásosabban bizonyítják a mese vitalitását, életerejét. E változatokból elsősorban azt tudjuk meg, hogy él és milyen belső erőkre támaszkodva él a mese? A mesének „archetípusát“ előállítani pusztán tudományos spekuláció valóságérték nélkül: ugyanaz a mesemondó ugyanazt a mesét más és más változtatással mondja el, az úgynevezett őstípusnak mindig megújuló oldalát mutatja be. A mese állandóan aktualizálódik, megújul a szóbeli előadás nyomán. A régi emlék, a hű emlékezés így nyer mindig is friss színezetet (ugyanazt a jelenséget tükrözik népdalaink: szövegük is és a dallamoknak irracionális értékváltozásai). A gyűjtőnek tudnia kell, hogy minden pillanat az újratereztetés pillanata; tudnia kell, hogy végső elemzésben egy merőben idegen eszközzel akarja megrögzíteni, állandó, változatlan formában megörökíteni azt a mesetípust, mesét, amely sohasem ugyanaz, mindig új változatokban bővelkedő. Ha a gyűjtő úgy hinné, hogy a mese egyetlen változatának lejegyzésével megmentette, megőrizte magát a mesét, fájdalmasan csalódnia kellene: hiszen csak a mese egyik változatának pillanatnyi helyzetét örökíthette meg, s ezzel még nem tudott meg semmit a mese élettartamáról, vitalitásáról, benső erőiről. Ez a reménytelennek látszó helyzet mutatja egyszerre a gyűjtő és gyűjtés belső tragikumát, mintegy hiábavalónak tetsző erőfeszítését, egyben világot vet a népi kultúra sajátos eltéréseire, immanens alkatára. Ezért a változatok minél bőségesebb lejegyzésének a különböző tájegységek területén elsősorban nem is az az értelme, jelentősége, hogy a finn földrajzi módszer alapján a gazdag változatanyagból összehasonlító filológiai kutatásra legyen alkalmunk. Ez az összehasonlító térképező, filológiai munka is szükséges minden bizonnyal, ha eredményeinek értelmezését etnológiai, kultúrmorfológiai szempontból újra kell megadnunk. E változatok inkább a mese egzisztenciális problémáit leplezik le, rávilágítanak szociális, etnikai funkcióikra, szerepükre és megértetik velünk a népi alkotásmód, hagyományozás különleges természetét.

HA MESEGYŰJTŐUTUNK tanulságait ebből a szempontból próbáljuk rendezni, először is azt kell beváltanunk, hogy a mesemondás, mesehallgatás: a meseörzés már elveszítette régi szociális és etnikai funkcióját népi kultúránkban. Az ugyan bizonyos az eddigi anyag alapján, hogy Rétközön, Nyíren az összegyűjtött kötetre való mesén kívül még vagy 4—5 tíz-tíz íves mesekötet anyagát tudnánk összegyűjteni a különböző helyzeti és anyagi nehézségek leküzdése után. Ez a gyűjtemény azonban csak a végső pillanatban megmentett halódó anyagot tartalmazná: ezek a mesék már egyre inkább elvesztik élő kapcsolataikat a parasztsággal. Ugyanoly színesekek, gazdagok, emlékekkel, utalásokkal terhesek, mint a székely, csángó, dunántúli vagy Kálmány Lajos gyűjtötte alföldi mesék, de már nem kapcsolódnak eleven, termékeny, továbbfejlődő szálakkal a nép életébe, régi nagy hitelességük, érvényük pusztult el.

De hát kik őrzik, kik ápolják a mesehagyományt? Az egyik rétközi iskolában nyolc-kilenc éves gyermek állott fel kérdésemre, hogy ki tud mesélni? s elmondott egy valóban feljegyzésre érdemes

mesét a halálig hű szeretőkről, kik holtuk után virággá változnak (a Kádár Kata oly sokféle ismert ballada-motívuma), utána nekibátorodott egy másik és ismert bohókás mesét mondott el az ördögről, kit a szegény ember becsapott. A két mese véletlenül éppen a mese két alapfajtáját: a tündéres és tréfás mesét szálaltatta meg. Az iskolásgyerekek, hat elemi osztály fiú- és leánycsapata részint csodálkozással hallgatta két belemelegedő társuk mesélését, részint bizonyos idegenkedéssel figyelték a növényteni lecke után a nekik is már-már idegenné váló, hitelét vesztett mesét. A mese már számukra sem egyéb, mint kitalált kalandos, tréfás, de mindenképp fantasztikus történet, amely lehet szép, de nem kell túlságosan komolyan fogadni. Mesehallgatásuk már nem különbözik a városi gyermekek mesehallgatásától. Fogalmi rendszerük az iskola és szüleik hatása alatt egyre határozottabban csak a reális valóság megélésére válik alkalmassá. A mesét a gyerekek itt is, de egyebütt is az öregektől: nagyapától, nagyanyától hallották vagy valamilyen munkaalkalomkor egy jól mesélő öreg embertől, öreg asszonytól. Bizonyos, hogy mindig is inkább az öregek között akadtak hivatásos és jó mesemondók, akik áthagyományozták a fiatalságnak tudományukat (amint hogy az is bizonyos, hogy nagygazda nem igen szokott mesét mondani, inkább valami zsellérember, szegény ember hivatása az, a módhoz nem is illenék efféle foglalatosság). Alá már ez az úgynevezett két generáció: nagyapák és unokák törvénye más értelmet nyert, mint régebben. A mese már egyre kevesebb hitelességgel él: az öreg mesélők mindinkább magukra maradnak, az embersorban lévő férfiak, asszonyok már nem hisznek a mesék érvényességében, a fiatalok számára pedig könnyen felejthető játék és szórakozás. A mese elveszti régi érvényjellegét: nem úgy tekintik immár, mint a valóságnak titokzatos, szűkös világunkból meg nem közelíthető formáját, állandó érvényességgel ható, áhított értékvilágot, amelybe nem egyszer szublimálódtak szociális vágyaik. Hitetlenkedve, kételkedve hallgatják kukoricafosztáskor, dohányvágáskor, fonókázás közben a mesét, amely számukra csak szórakoztató, pihentető eszköz lesz s egyre jobban a valóság reális eseményei felé fordulnak. Hogy ez a jelenség nemcsak az európai parasztkultúrákban fedezhető fel, hanem a „primitív“ társadalmakat is jellemző folyamat ez, hatásosan bizonyítják Erland Nordenskiöld szavai, aki a dél-brazíliai indiánokról szóló egyik könyvében mintegy szimbolikusan állítja elénk az öreg mesemondót, aki a ravasz övesállat-istenről mesél s a törzs tagjai, a fiatalok is, egyre-másra hagyják ott, nem érdekli őket az ilyenféle történet. Magára marad meséivel az öreg a pislogó, hamvadó tűz mellett. Magukra maradnak lassan-lassan az öreg rétközi, nyíri: magyarországi mesemondók is, hangjuk egyre halkabb, töredezőbb lesz.

A népmese őrzésének problémájánál a „generációs“ szempont mellé még fel kell vennünk egy másik s fontos megőrző momentumot: a földrajzi helyzet megőrző hatását. Legjobban a szétszórt tanya-csoportok vagy a forgalmasabb útvonalaktól, nagyobb községektől, városoktól félreeső tanyák, faluk Őrzik hagyományait. Egyik faluban a legények azt felelték kérdésemre, hogy az olyan „történetes

nótákat“ (balladákat értettek e kifejezés alatt) már bizony inkább csak a tanyákon éneklük, ők nem is tudják, inkább csak rövid nótákat és városi énekeket ismernek. Ugyanez a helyzet a mesénél is. Amint a balladaköltés emlékei is Európa-szerte elszigeteltebb, félreesőbb helyeken őrződtek meg (Färöer-szigetek, Skócia, Izland, Bretagne, Appennini-félsziget egyes részei, Erdély, Balkán stb.), ugyanígy a népmese is a civilizáció brutális hatásaitól egyelőre még védettebb helyeken tudott meghúzódni és régi vitális erőiben tovább fennmaradni, sőt gyarapodni. Ha tehát ilyen területekről (s ilyen területeket Dunántúl és az Alföldön is ismerünk még) sikerül is gazdag anyagot gyűjteni, ez a gazdagság többé nem téveszthet meg bennünket: pusztuló szigetek gazdagsága ez. Egy a kötelességünk, minél buzgóbban gyűjteni.

A meseörzés, mesehagyományozás sorsával teljesen egyértelmű tanulságokat kínál maga a mese is: anyagának, stílusának sorsa. A Nyíren és Rétközön gyűjtött mesék is azt a sajátságos kettősséget, a bomlás útját mutatják, amelyet eddig tapasztaltunk. Ezekben a tündéries, bohókás mesékben még megtaláljuk azt a szellemet, amely dús nedvekkel táplálta a nagy meseterületeket, még érezhetni a mesék talaját átítató vallásos (a valláslélektan fogalmaira gondoljunk) élményeket, az istenközelségnek, a csodák érzésének megragadottságát, az irracionális erők érték- és érvényvilágába vetett hitet. Ez a szemléletvilág, a „homo divinus“ világa éltette a meséket a különböző kultúrafokokon, a különböző hiedelemvilágok termékenyítő légkörében: Egyiptomban éppúgy, mint a nagy indiai, uralaltáji vagy a kelta meseterületeken. Ez a szellem kapcsolta be a mesét a közösség magasabbrendű életszférájába s tette sokkalta többé a pusztai irodalmi, szórakoztató élménynél. Meséinkben, sőt a mesemondókban is rátalálhatni még mainapiglan is egyszer-egyszer ilyen megrendültségre. Hallgattam egyszer mesét Bátori Zsuzsóról, aki a betyárok borzalmas várába jutott s erre a mesére a hívés izgalmával, valaminő extatikus szorongás rémületével figyelt mindenki az alacsony sötétedő szobában. Valamennyien megfedkeztek rólam, aki a petróleumlámpás mellett jegyezgettem, átadták magukat a mese révítő izgalmainak. (Önkénytelenül is Malinowski híres leírása jutott eszembe a Myth in Primitive Psychology-ből a délmelanéziaiak mesehallgatásáról, pedig hova jutott már a magyar parasztkultúra e primitív kultúrafokoktól!) Az ilyen élmény azonban valóban a ritkák közé tartozhatik már: alig tudja néha áttörni a mese a hallgatók racionális fegyelmeztségének, ismeretvilágának kéréget. A csodás kalandok, a félelmes sárkányok, ravasz ellenfelek, boldogító győzelmek, szerelmek immár a „mesét“ jelentik számukra is, melynek hitelessége mindjobban fogyatkozó, sőt a családok, férfiak, asszonyok mintegy szégyelték, hogy a nagypapa, öreganyó ilyen bolondságokkal traktálja a gyűjtőt, kinek örvendezését sehogyan sem akarták megértem. Szégyenkeztek s kicsit tán bosszúsak is voltak, hogy ilyesmivel zavarjuk őket s nem a búza világhelyzete, az agrárrolló, a földadó kérdéseiről tudakoljuk véleményüket.

A gyűjtő azonban ijedt meghatottsággal jegyzi a meséket, melyeknek motívumai között ráismer óegyiptomi mesék motívumanyagára,

kelta mesékre, norvég tündérmesére, a renaissance novellairódalom elemeire, finn-ugor vallási hiedelmekre, a XIX. századi ponyva[^] nyomtatványok törtéira, valahol olvasott, hallott történetekre, Rudolf királyfiról keringő hiedelmekre. Valóban ez a nagy és vegyes konglomerátum a történet eltérő időiből, változó tájakról összeszva, olyannyira jellemzi nemcsak a mesét, de a magyarországi parasztkultúrát is. Mindezt a konglomerátumot szorosán összefogta, és egyazon értelemmel ruházta fel a hitelességnek, a varázsnak az a feledhetetlen levegője, melyről az imént szóoltunk. A mese érvényessége és egyben vitalitása akkor szűnik meg éppen, amikor ez a szinte vallásos jellegű hitelesség, értéktudat a népi kultúra minden területén megszűnőben van. Mesegyűjtés közben talán a legérdekesebb mozzanat volt azokat az apró, pár mondatos hiedelemfélétet (ne használjuk a babona félrevezető kifejezését) jegyezni, amelyek már félíg a mese világába tartoznak, félíg még a mágikus hiedelmek közé: e hiedelmekben már mintegy benne rejlik, csírázik a mese lehetősége. Az eddigi mesegyűjtők nem gondoltak erre, én igyekeztem ezeket a jelentéktelennek látszó mondatokat is megmenteni. Ugyanis egyszerre két szempontból figyelemreméltóak. Ezek a mese- és hiedelemvilágba egyenlő erővel kapaszkodó történetek (s éppen ezeknek igyekeznek minden esetben valóságsszínezetet adni: a hitelességre való igény így jelentkezik) még halványan tükrözik pusztuló parasztkultúránkban azt a régibb állapotot, amely az úgynevezett primitív kultúrákban, még a görög kultúrában is oly erős differenciálatlansággal forrasztotta össze a kultuszt a mítosszal, a vallást a mesevilágával. (Gondoljunk itt Malinowski, Walter F. Ottó, Frobenius vizsgálódásaira.) A mese és hiedelem Összeforrottsága még példázza a kultusz és mítosz régi kapcsolatát. De ez az állapot azért is tanulságos, mert ilymódon in statu nascendi mutatja meg nekünk a mesét, a keltezés, kibontakozás első, tétova pillanatait. A tragikus talán az, hogy ezt a szüetetést csak akkor kezdjük megfigyelni, mikor már nem lesz belőle hosszú, változatokban gazdag élet.

A mese anyagának vizsgálásakor nem éréktelen szemügyre venni, hogy ebbe a nagy konglomerátumba hogyan kezd beszivárogni eleinte mint meselem, jelentéktelen részlet, később mint stílust megszabó, átformáló elv a mai újsághatás, civilizatórius hatás, Amíg a régi stílusrétegek (például a lovagkor történetei, a XV—XVI. századi novella, széphistóriai irodalom, a ponyvairodalom és a mese kapcsolódásai) lényegükben, szemléletükben nem bontották meg a mesét, addig ezek az új hatások éppen lényeges pontokon jelentettek változtató erőket. Aminthogy a XVIII. században a magyar népművészetekre oly nagy hatású barokk szellem sem jelentette a népi kultúra immanens szellemének bomlását, csupán befogadott, asszimilálódott stílusréteggé vált, addig ma az ipari úton előállított bútorokat, ruhákat vásárló s megszerető parasztság struktúrájának lényeges vonásait hagyja el. Talán megütődünk, mikor az egyik mesében, — amely mese különben még első és egyetlen feljegyzése a magyar anyagban egy Európában is ritka, elszigetelten felbukkanó mesemotívumnak: a nemek átváltozásának — mikor ebben a mesében a menekülő hőst

az ellenfél repülőgéppel üldöztet. A mesét egy hetvenhat éves írástudatlan dohányvágó, Korpás László, igazi „mesefa“, mondta el minden különösebb kiélezés nélkül. Ebben a mesében a repülőgép nem is kiugró új elem: éppenny titokzatos mágikus hatalom, mint a boszorkány szénvonója: gyors ismeretlen erejű üldöző, mely elől alig menekülhetni. Íme, a repülőgép szervesen belehelyezkedik a mese atmoszférájába. Nyíri és rétközi meséinkben találhatunk ilyen mai elemeket, új beszivárgásokat: milliomosokról hallhatunk mesét, a király elveszett leányát újságban körözteti, a bűnös legény öngyilkos akar lenni, van akit tébolydába záratnak, a háztetőkre a gazdagság jelzésére aranyból való villámhárító kerül. Feljegyeztem s Túri Sándor feljegyzései között is nem egy akad az olyan teljesen újhangú, az újságok s filléres detektívregények naív izgalmait idéző betyártörténetekből, gyilkosságokból is. Így szívódnak fel a mese vérkeringésébe új, de már nem építő nedvek. Mondhatná valaki, hogy végtére is ezek az új elemek, hallott, olvasott tények miért ne lehetnének megindítói a népi mese, költészet egy újabb stílus-kialakulásának. A népi kultúra „immanenciája“ könnyen megengedné ezt. Honti János ír szépen egyik tanulmányában népi kultúránk szellemének immanenciájáról, amely mindig is meg tudott újulni, éppen mert nem kívülről, racionálisan szemlélte Önnön természetét. Azt hisszük azonban, hogy most éppen ez az immanens szellemiség van bomladozóban.

Ha meséink belső és külső formáit, stílusát vesszük szemügyre, még mindig megfigyelhető a népi és az európai „magaskultúra“ egyik lényeges különbözősége, ellentéte: az írásos és írás nélküli kultúra közötti különbség. (Természetesen nem tudjuk elhinni, sokakkal ellentétben, hogy ezt a két kultúraformát éppen csak ez az ellentét választaná el egymástól. Igaza van Thumwaldnak, aki visszautasítja új nagy munkájában ezt az egyoldalúan egyszerűsítő felfogást.) Mese-gyűjtésünk közben gondosan vigyáztunk arra, hogy lejegyzéskor a szájhagyományozott mesestílust, annak minden külső és belső, esetleges és szükségszerű vonását örökítsük meg. Egyes mesegyűjteményeinkben a szerkesztői szándék éppen az ellenkező —> irodalmi és nem etnológiai — nézőpontból kiindulva igyekezett a mesék vélt lomposságait, botlásait kiigazítani, az irodalmi stílus bizonyos alapkövetelményeinek megfelelően átsimítani. Kriza is, Gyulai is bizony nem átalították a kissé „vastag székely ízt“ enyhébbé tenni. Mondanunk sem kell, hogy ez a felfogás tudományos szempontból nem állja meg a helyét, ha egynémely irodalmi és népszerűségi szempont megkívánhatja is ezt. Ezt az utat nem követhettük. Hiszen a mi írásos, a szöveget változatlan formában megrögzítő és tiszteletben tartó irodalmunk és a népi, szájhagyományozó irodalom közötti különbség nagyon is alkalmas stíluskritikai, alkotáslélektani vizsgálódásokra. A szájhagyományozásra támaszkodó népmese-irodalom egészen más fogásokkal kénytelen élni, mint irodalmunk: innen úgynevezett bántó stílushibái, ismétlései, laza részei, ez a továbbadást mód fejlesztette ki a meseformulákat, amelyek néha filológiailag olyan bizonyító erejűek és etnológiailag olyan jelentősek lehetnek, ilyen módon alakultak ki azok a szinte geometriai pontosságú ismétlődések,

a szerkezetritmus egyik fajtája, amely a legszebb stílusdefektusokat is nyújthatja. Más esztétikai megfontolásokkal kell közelednünk népmeséinkhez, ha esztétikai szempontból foglalkozunk velük, mint például Tamási Áron szép novelláihoz. Az így lejegyzett meseanyag ad azután alkalmat arra is, amit eddig nem kísérelhettünk meg, csak egészen elszórt és szerencsés esetekben (pl. Kálmány Lajos gyűjtésében vagy a híres soproni mesegyűjteményben), hogy a mesemondók egyéni stílussajátságait is figyelembe vehessük. (Újabbban orosz kutatók kísérleteznek ezzel a meseproblémával.) Ilymódon a változat mögött rejtőző mese mellé mint harmadik felrajzolódik a mesemondó arca is: a mese, a változat és a mesemondó egyszerre kaphat megvilágítást. Itt kell megemlítenünk, hogy a mesemondás szociális természetéből vagy éppen a mesemondó egyéniségéből következő szexuális jellegű, „pornográf.. kiszólások, mondatfordulatok sem hagyhatók el s a mesekönyv előkészítése közben nem egyszer kellett ahhoz a három ponthoz fordulni, amellyel Arany János szemérme igyekezett enyhíteni Aristophanes vaskos élceit. Paraszti mesemondóink és hallgatóik — férfiak, nők egyaránt s a fiatal gyerekek — persze nem is gondolnak ilyenkor szemérmertlenségre, nagyon tévedne az, aki ezért a magyar nép tisztaságában vetett hitében rendülne meg. Nem szemérmertlenség ez: a tréfahatások egyik legprimitívebb, legkéznélfekvőbbben egyszerű fajtája, mellyel mindenütt szívesen élnek. Letagadni hiábavaló szégyenlősség lenne.

Mint a mesemondás természetében, szociális helyzetében, mint anyagában, ugyanígy a mesék stílusában is beállott a döntő változás. A stílusnak az az édessége, számtalan színt, árnyalatot adó provincializmus, gazdagsága, amely jellemezte még félnépi meséinket is, ma már szintén pusztulóban. Egyelőre csak fel-feltűnedeznek a városi hatások, az újságolvasás nyomai, szomorúan komikus félreértett kifejezések, mint szeplő az arcon. De a tájnyelvek benső erőinek rohamos apadásával együtt veszít szépségéből a népmese-stílus is. Ez az egy körülmény is nagyobb és sietősebb munkára kellene hogy serkentse kutatóinkat. Úgy hisszük, hogy a nép tárgyi javainak, faragásainak, hímzéseinek, cserepeinek, házépítő szokásainak gyűjtése mellett a nép szellemi kincseinek: folk-lore-jának megmentése is elsőrendű feladat. A magyar tájak elhalkuló, gyöngülő hangjait mentsük meg imigyen az egyetemes magyar kultúra számára. Hiszen ezek a mesék élő tanúi voltak népi kultúránk szervességének s a magyar kultúra Európához való kapcsolódásának is, egyben a magyarság legbensőbb szerves, egzisztenciális igényeinek.

EZEK A KIFEJEZÉSEK nem hatáskeltő szándékúak és nem szolgálnak egyes romantikus vagy turáni ideológiákat: csupán igazságot szeretnének mondani. Ma különben is sok veszéllyel jár — éppen tán divatossága miatt — a népi kultúráról, annak egyes megnyilatkozási területeiről szólam. Hovatovább divatossá válik „östehetségekről“ beszélni, kik, úgy tetszik, démonikus hatásokat tudnak elérni néhol; a népi kultúra „abszolút fölényéről.., a „földközelség extázisáról“ s még más hasonlókról hallhatunk. Így alakul ki a rajongók és a meg-

utálkozó európeérek csoportja s minden megnyilatkozás mögött pártállás után kutatnak. Hallunk a parasztság szociális sorsáról, nyomoráról is: megrendítő (és felületes) riportok, szociográfiai „vázlatok“ tudósítanak parasztságunk vigasztalan helyzetéről. Még ez a harmadik csoport a legtiszteletreméltóbb, hiszen agitációja a problémák egyik legsúlyosabbikára hívja fel a figyelmet, ha nem is a legmélyebb analízisek nyomán. Az előbbi két csoport számára a falu még mindig a balladák, székelykapuk, szóttések, cserépedények, agyafúrtságok idegen, színes: csodálandó vagy ellenszenves világa. Éppoly egyoldalú szemlélet viszont az, amely csak statisztikai táblázatokat, munkabér- és telepítési, egykeproblémákat lát parasztságunk életéből. Semminő felfogásbeli egyoldalúság, a részletproblémák kiélézése nem vezethet parasztságunk mai sorsának, szociális és kulturális jelenének, jövőjének teljes átértéséhez. Éppen azt igyekeztünk hangsúlyozni, hogy parasztságunk egész szemléletformája, életstílusa van átalakulóban. A lényeges problémák itt rejlenek néprajzi és szociográfiai szempontból is. Ha mesegyűjtés közben csak annyit látnánk meg, hogy egyes mesék, motívumok pusztulóban vannak, hogy a mesehallgatók száma fogy, a hitetlenkedőké nő, ez lehetne kifogástalan folklorisztikai szempont, azonban nélkülözné a szükségszerű etnológiai, kultúrmorfológiai tágasabb perspektívákat. A mesepusztulás, sorvadás ténye csak egyik részlet jelensége az egész magyar népi kultúra önmagából, régi immanens szelleméből való kivetkőződésének. Az a könyörtelenül bekövetkezendő folyamat kezdődött meg pár évtizede nálunk is, mely Nyugat-Európában—pár elszigeteltebb terület kivételével —» már jórészt elpusztította a parasztkultúrákat és a földmívelő munkás szemléletét az ipari munkáséhoz, kispolgáréhoz tette hasonlatossá. A paraszttársadalom nálunk is atomizálódik, elveszti közösségi jellegét, individualista, „hedonista“ elvek lesznek uralkodóvá, a régi világlátásnak primitívebb, irracionális, extatikus elemekben bővelkedő vonásai megszürikülnek, szemlélete racionalizálódik. Ez a változás tehát lényeges pontjain kezdi ki a parasztkultúrát: immár menthetetlennek kell tartanunk, melyen semmi külső beavatkozás nem segíthet. A parasztság éppen paraszti sorsát, a paraszti életstílust kezdi szégyelni, értékszempontjai a város, a városi kultúra s méginkább a civilizáció felé fordítják; önmaga sorsának tudatosabb szemléletéhez jutott el. Ez az út meg nem fordítható. Példázza ezt a parasztviseletek sorsa, a szerelmi élet változásai, a gazdálkodás újabb módjai, a társas érintkezés éppúgy, mint a mese, a költészet, tánc, zene világa is. Csakis ebben az egyetemesebb látásmódban szemlélhetjük helyesen parasztságunk szellemi javait, szociális sorsát. A henye dicséretetek, ősi erőforrások emlegetése, nem éppen megbízható riportok, „szociográfiaiak“ helyett igyekeznünk kell ezt a pusztuló és valóban értékekben, sajátosságokban bővelkedő kultúrát legalább a tudomány számára megmenteni, aminthogy segítenünk kell parasztságunk reménytelen szociális sorsán is. Ez azonban már nem a népmesegyűjtő feladata.